

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2012 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2012

1

Vilnius 2013

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2012

1

Vilnius 2013

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-7-55

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

LAURYNAS ŠEDVYDIS

ELEAZARO GILBERTO (ELEAZAR GILBERT) „ŽINIOS IŠ LENKIJOS“ – ŠALTINIS APIE 1639–1640 METŲ KONFESINIUS KONFLIKTUS VILNIUJE

XVII a. pradžios ir Vidurio Europa degė religinių karų liepsnose. Protestantų ir katalikų susidūrimai neaplenkė ir Abiejų Tautų Respublikos. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir konkrečiai Vilniuje kilę konfliktai tarp evangelikų reformatų ir katalikų sulaukė atgarsio ir už Vidurio bei Rytų Europos regiono ribų. Britų salų gyventojai jau nuo XVI a. vidurio intensyviai domėjosi ATR prekybos tikslais. Prekybai vystyti svarbiausias resursas buvo informacija, ir jau XVI a. paskutiniais dešimtmečiais Anglijos karalystė Baltijos jūros regione ir ATR turėjo itin gerai informuotų šnipų ir informatorių tinklą¹. 1641 m. gruodžio mėnesį Londone, Anglijoje, buvo išspausdintas pamfletas, pavadinimu „Žinios iš Lenkijos“, kuriose skelbiami žiaurūs popiežininkų dvasininkijos veiksmai prieš protestantus, o būtent dvasininkus iš Vilniaus miesto Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, valdomoje paties žymiausio princo, kunigaikščio Radvilos“ (toliau – „Žinios iš Lenkijos“)². Šį pamfletą sukūrė Eleazaras Gilbertas, evangelikų reformatų dvasininkas, kaip jis teigė šiame pamflete, apytiksliai tarp 1638 ir 1641 m. buvęs Kėdainių škotų bendruomenės kunigu.

¹ Geriausiu šio informuotumo pavyzdžiu reikėtų laikyti 1598–1600 m. sukurtą reliaciją: Relation of the State of Polonia and the United Provinces of that Crown anno 1598, *Res Polonicae ex Archivo Musei Britannica*, Prima pars 1, ed. Ch. H. Talbot, *Elementa ad fontium editiones*, XIII, Romae, 1965.

² E. Gilbert, *Nevves from Poland: wherein is declared the cruell practice of the popish clergie against the Protestants, and in particular against the ministers of the city of Vilna, in the great dukedome of Lithuania, under the governement of the most illustrious prince, Duke Radziwell / faithfully set downe by Eleazar Gilbert*, London, 1641. Už šio pamfletu kopiją norėčiau nuoširdžiai padėkoti Lenkijos mokslų akademijos Istorijos Instituto (IH BPAN) darbuotojai dr. Annai Kalinowskai.

Šiame straipsnyje pristatome šį unikalią šaltinį, jo autorių ir bandysime atskleisti, kaip ir kokią įvaidį šis Britų salų gyventojas bandė įteigti Londono skaitančiajai visuomenei apie konfesinius santykius LDK. „Žinias iš Lenkijos“ išspausdino Natanielis Buteris (Nathaniel Butter), vienas žymiausių XVII a. pradžios Londono leidėjų, laikomas vienu pirmųjų periodinės spaudos ir laikraščių leidybos pradininkų³. Šio leidinio mecenatas buvo lordas Robertas Briusas (Robert Bruce), Byfleeto baronas⁴.

Beata Cieszynska, analizuodama religinį persekiojimą ATR kaip britiškos literatūros temą, atkreipė dėmesį į labai aiškiai išreikštą propagandinį, prieš katalikus nukreiptą „Žinių iš Lenkijos“ turinį, tačiau, pasak autorės, E. Gilberto kaip protestanto teiginiai, nukreipti prieš katalikus, buvo logiški ir be neapykantos⁵. Anot B. Cieszynskos, „šiuolaikinių skaitytojų labiausiai stebina pamoka, kurią E. Gilbertas siūlė savo amžininkams anglams išmokti iš Lenkijos <...>. Jis rekomendavo, kad visos ne anglikonų sektos, tarp jų ir katalikai, turėtų būti išrautos ir išstremtos iš karalystės <...> tam, kad būtų įgyvendinta formulė „vienas Dievas – vienas Karalius“. Pasak B. Cieszynskos, E. Gilbertas negalėjo net įsivaizduoti skirtingų konfesijų sugyvenimo vienoje šalyje, todėl jį taip nustebino kelių konfesijų koegzistavimas Vilniuje. E. Gilbertas skatino anglikonų konfesijai nepriklausančių asmenų (ypač katalikų) persekiojimą Anglijos karalystėje, todėl šis pamfletas buvo perspausdintas Oliverio Kromvelio ir jo šalininkų puritonų valdomoje Anglijoje 1652 metais⁶. Pamflete išreikštą nuostabą dėl konfesinio sugyvenimo Vilniuje pastebėjo ir Peteris Paulas Bajeris savo darbe apie škotų bendruomenes ATR⁷. Pasak P. P. Bajerio, E. Gilberto stebėjimasis konfesiniu sugyvenimu Vilniuje „buvo būdingas daugumos visų konfesijų atstovų, ypač žemesniųjų visuomenės sluoksnių tikintiesiems, pilniems nepasitenkinimo, jei ne pykčio savo kaimynams, ypač jei šie buvo turtingi“⁸. Barbara Donaghan, nagrinėjusi vėlesnį, 1645 m. publikuotą E. Gilberto kūrinių *The Prelatical Cavalier*

³ Natanielis Buteris buvo vienas pirmųjų politinių naujienų laikraščių leidėjų Anglijoje. Plačiau: J. B. Williams, *A History of English Journalism*, London, 1908, p. 14; J. E. E. Boys, *London's News Press and the Thirty Years War*, Woodbridge and Rochester, 2011; J. Grant, *The Newspaper Press: Its Origin, Progress, and Present Position*, London, 1871, p. 33.

⁴ Robertas Briusas (Robert Bruce) buvo 2-asis Elgino grafas, Tomo Briuso (Thomas Bruce), Kinloso (Kinloss) grafo sūnus. T. Briusas iš Škotijos persikėlė į Angliją ir 1641 m. rugpjūčio 1 d. buvo pakeltas į Vorltono, Jorko grafystėje, baronus (Anglijos karalystės titulų sistemoje). Po tėvo mirties 1643 m. paveldėjo tėvo titulą ir XVII a. 7–9 dešimtmečiais aktyviai dalyvavo Anglijos karalystės politiniame gyvenime. Žr. B. Burke, *A Genealogical History of the Dormant: Abeyant, Forfeited, and Extinct Peerages of the British Empire*, Harrison, 1866, p. 81.

⁵ B. Cieszynska, *Polish Religious Persecution as a Topic in British Writing in the Seventeenth and Early Eighteenth Century, Britain and Poland-Lithuania: Contact and Comparison from the Middle Ages to 1795*, ed. R. W. Unger, J. Basista, Brill, 2008, p. 243.

⁶ Ten pat, p. 247–249.

⁷ P. P. Bajer, *Scots in the Polish-Lithuanian Commonwealth, 16th to 18th Centuries: The Formation and Disappearance of an Ethnic Group*, Brill, 2012, p. 227.

⁸ Ten pat, p. 227.

*Catechized, and the Protestant Souldier Incouraged...*⁹ kaip Anglijos pilietinio karo laikotarpio mentaliteto istorijos šaltinį, pažymėjo, kad pamfleto autorius priklausė evangelikų reformatų konfesijos presbiterioniškai kryptiai, ir todėl jautė nostalgiją laikotarpiui iki Anglijos pilietinio karo pradžios, kaip ramiam ir taikiam klestėjimo laikui¹⁰.

XVI a. pabaigoje – XVII a. viduryje LDK vykusiems konfesiniams konfliktams ir ypač 1639 m. rudenį įsižiebusiai atvirai katalikų ir evangelikų reformatų konfrontacijai Vilniuje aptarti yra sukurta plati ir išsami istoriografija¹¹, o konkrečiai įvykių eigai skirtas veikiausiai plačiausias Bogumilo Zwolskio darbas *Sprawa zboru ewangelicko-reformowanego w Wilnie w latach 1639–41*¹². Nors šis pamfletas yra senai žinomas istoriografijoje kaip šaltinis LDK istorijai, iki šios dienos jis Lietuvos ir Lenkijos istoriografijose nėra plačiau naudotas¹³, todėl požiūris į šį konfesinį konfliktą, užrašytas užsieniečio, praturtina mūsų žinių apie šiuos įvykius lauką.

Prieš 1625 m. pamfleto autorius Eleazaras Gilbertas įgijo laisvųjų menų magistro laipsnį. Iš pamfleto dedikacijos mes sužinome, kad „Žinių iš Lenkijos“ mecenato Roberto Briuso senelė Magdalena Brius (Magdalena Bruce) paskatino E. Gilbertą atsidėti religi-

⁹E. Gilbert, *The prelatcal Cavalier catechized, and the Protestant souldier incuraged. By a missive sent to King Charles in the name of the Protestants beyond seas. Wherein these three questions are resolved. Viz. First, how inconsistent a prelatcally government is with the true Protestant religion, and with the peace and welfare of this kingdome. Secondly, how absolutely necessary it is for King Charles and his associats, to entertain peace with the Parliament at any hand, if ever he hopeth to recover or enjoy any glory or splendour of his royalty. Thirdly, which are the best means King Charles, &c. can use for obtayning an honourable peace for the present, and improving and continuing the same in time to come. Much conducing to encourage and confirme all true Protestants in the truth of the Protestant cause, especially all souldiers that are for King and Parliament... Presented to the Honorable Councels of Great Britain, now sitting in Parliament; and the rest of the Kings Majesties subjects*, London, 1645.

¹⁰B. Donagan, *War in England 1642–1649*, Oxford, 2007, p. 25.

¹¹H. Merczyng, *Czterokrotne zburzenie zboru wileńskiego (1591, 1611, 1639, 1682)*, Wilno, 1901; W. Sobieski, *Nienawiść wyznaniowa tłumów za Zygmunta III*, Warszawa, 1902; B. Zwołski, *Sprawa zboru ewangelicko-reformowanego w Wilnie w latach 1639–41*, Wilno, 1936; I. Lukšaitė, Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVII a., *Acta Historica Lituanica*, t. V, Vilnius, 1970; I. Lukšaitė, Religinių kovų įtaka Lietuvos spaudai (XVI a. antroji ir XVII a. pirmoji pusė), *Religinės kovos ir erezijos Lietuvoje*, Vilnius, 1977, p. 41–67; I. Lukšaitė, *Radikalioji reformacijos kryptis Lietuvoje*, Vilnius, 1980; J. Dzięgielewski, *O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV*, Warszawa, 1986; U. Augustyniak, *Jeszcze raz w sprawie tumultu wileńskiego 1639 i jego następstw, Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. L, 2006, s. 169–190, etc.

¹²B. Zwołski, *Sprawa zboru ewangelicko-reformowanego w Wilnie w latach 1639–41*.

¹³„Žinių iš Lenkijos...“ epizodas, skirtas Vilniaus miesto, kaip didelio, ir niekuo nenusileidžiančio tuometiniam Londonui aprašymui, rado kelią į Lietuvos istoriografiją. Šį epizodą į Lietuvos istoriografiją įvedė J. Ochmańskis: J. Ochmański, *Gesseschaft und Wirtschaft Litauens vom Ausgang des 14. Jahrhunderts bis 1655*, *Studia Historia Oeconomicae*, vol. 15, Poznań, 1981, p. 155, taip pat J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław, 1990, s. 148.

jos studijoms, ir kad „Žinios iš Lenkijos“ yra jo pirmasis viešas kūrinys¹⁴. Veikiausiai jis gimė Škotijoje, nes jaunystėje buvo susijęs su Briusų šeimos aplinka, kurios atstovai į Anglijos karalystę iš Škotijos persikėlė XVII a. 4 dešimtmetyje. Pamfleto tekste atsiskleidžia E. Gilberto anglų, lotynų, klasikinės graikų kalbos žinios¹⁵, tačiau nors šis ir gyveno Kėdainiuose, vietinių gyventojų kalbos veikiausiai nesuprato¹⁶. 1625 m. liepos 8 d. E. Gilbertas buvo paskirtas kuratoriumi (pastoriaus padėjėju) Doverio (Anglija) Šv. Jokūbo (St. James) bažnyčioje, o 1627 m. į tokį patį postą jis buvo perkeltas Londone, Šv. Martyno bažnyčioje, Vintry rajone. 1629 m. buvo prezentuotas ir įvesdintas į Šv. Katerbarto rektoriją Bedforde (Anglija). Veikiausiai E. Gilbertas prieš 1631 m. buvo paskirtas Vragbio (Wragby) (Anglija) vikaru, nes tais pačiais metais galime aptikti jo atsistatydinimo iš šio posto aktą¹⁷.

1635 m. E. Gilbertas užfiksuotas įsirašęs olando Dovydo Humelio (David L'Hummel) albume „Album amicorum Davidis Lomellii“, kuriame, be kitų asmenų, įrašyti ir Vilhelmas Oranietis de Nasau (Olandijos štheadhalteris 1647–1650 m.), žymiojo teisininko Hugo Grocijaus (Hugo Grotius) sūnus Kornelijus Grocijus ir kiti¹⁸. E. Gilbertas šiame albume įrašytas kaip: *Ecl. Aug. Pastor*, taigi, evangelikų kunigas. Apie šį įrašą mes žinome iš sunkiai verifikuojamo šaltinio – XIX a. pradžioje vykusio Sotheby's aukcione siūlytų parduoti dokumentų sąrašo. Nepavyko aptikti informacijos apie vėlesnį „Album amicorum Davidis Lomellii“ savininką ir šio šaltinio tolesnį likimą. Jei šio šaltinio apraše išvardytų asmenų sąrašas yra pilnas ir šaltinis autentiškas, tai leidžia daryti prielaidą apie E. Gil-

¹⁴ E. Gilberto dedikacija R. Briusui: *...moreover, your Lordship may justly challenge the first fruit of my publike labors, because I had the first encouragement to my ministerial studines in your Honourable Familie, under your Right Honourable, most pious and never without much Reverence to bee mentioned, Grandmother, Magdalen, Ladie Bruce.*

¹⁵ „Žinios iš Lenkijos“ p. 5 – E. Gilbertas naudoja klasikinę graikų kalbą, p. 14–16 – pateikia lotynų kalba sukurtus teismo sprendimus ir jų vertimus.

¹⁶ „Žinios iš Lenkijos“, p. 22–23.

¹⁷ „Clergy of the Church of England“ duomenų bazė <(www.ccedb.cch.kcl.ac.uk): <http://ccedb.cch.kcl.ac.uk/jsp/persons/CreatePersonFrames.jsp?PersonID=41151>> [žiūrėta 2012 m. rugpjūčio 26 d.]. E. Gilberto identifikacijos numeris duomenų bazėje: 41151. Be E. Gilberto duomenų, pateiktų jo biogramoje, su jo biogramos duomenimis nėra susieti du įrašai duomenų bazėje: E. Gilberto įvesdinimas į Šv. Katerbarto rektoriją (CCEd Record ID: 188893); Eleazaro Gilberto (Eleazar Gilbert[sic]) atsistatydinimo iš Vragbio vikaro pareigų pareiškimas (CCEd Record ID: 98815), kuris buvo patenkintas 1631 m. gegužės 12 d.

¹⁸ Sotheby aukciono katalogas, 1825 metai: *A catalogue of an invaluable and highly interesting collection of unpublished manuscript historical documents... The entire property of a gentleman of the highest consideration in Holland ... which will be sold by auction, by Mr. Sotheby, at his house, No. 3, Wellington Street, Strand, on Monday, May 30, 1825, and six following days (Sunday excepted), at twelve o'clock.* 1825 metai, Londonas, p. 133–134, <http://books.google.lt/books?id=pTRbAAAAQAAJ&pg=PP1&lpg=PP1&dq=A+catalogue+of+an+invaluable+and+highly+interesting+collection+of+unpublished+manuscript+historical+documents&source=bl&ots=EbutvMP4rD&sig=7xMrM_kvBjrwX8ss0fXcSkWCgo&hl=lt#v=onepage&q=A%20catalogue%20of%20an%20invaluable%20and%20highly%20interesting%20collection%20of%20unpublished%20manuscript%20historical%20documents&f=false> [žiūrėta 2012 m. rugpjūčio 26 d.].

berto kontaktų ratą, kuris neapsiribojo Britanijos salomis, ir į kurį įėjo ir intelektualai iš Nyderlandų. „Žinių iš Lenkijos“ tekste dėstomos prieš bažnytinę hierarchiją nukreiptos tezės leidžia daryti prielaidą, kad E. Gilbertas galėjo pasitraukti iš bažnyčios postų Anglijoje, protestuodamas prieš Anglikonų bažnyčios galvos, Kantenberio arkivyskupo Viljamo Laudo (William Laud), vykdytas reformas, kurių tikslas buvo grąžinti Anglijos bažnyčią į valstybės pavaldumą ir atkurti kai kuriuos ikireformacinius bažnyčios papročius. Anot Grahemo E. Seelo (Graham E. Seel), protestuodami prieš vadinamąsias Laudo reformas 15 tūkst. Britų salų gyventojų emigravo į Naujosios Anglijos koloniją¹⁹. Todėl neverta atmesti ir tokios E. Gilberto pasitraukimo į ATR motyvacijos. Nėra žinoma, kaip E. Gilbertas pateko į Jonušo Radvilos aplinką. „Žinių iš Lenkijos“ šaltinio tekste teigta, kad 1638 m. Eleazaras Gilbertas su Jonušo Radvilos rekomendacija buvo aprobuotas ir priimtas į stipendijuojamų dvasininkų tarpą Vilniaus evangelikų reformatų sinode bei tapo Kėdainių škotų ir anglų evangelikų reformatų bendruomenės kunigu²⁰. Anot Rimanto Žirgulis, atlikusio tyrimus apie škotų ir anglų bendruomenes Kėdainiuose, 1637 m. Džonas Daglasas (John Douglas), evangelikų reformatų dvasininkas, Olandijoje buvęs škotų–olandų karinio dalinio karo kapelionu, kartu su bent dvidešimt škotų imigrantų atvyko į LDK, apsigyveno Kėdainiuose ir tapo šios bendruomenės kunigu²¹. Veikiausiai kartu su jais atvyko ir E. Gilbertas. R. Žirgulis teigė, kad negalima vadinti šių imigrantų konfesiniais imigrantais. Pateikti duomenys, nurodantys, kad E. Gilberto biografiroje veikiausiai buvo „Nyderlandų sąsaja“, verčia šiek tiek pakoreguoti šį R. Žirgulis teiginį²². R. Žirgulis yra teisus, priskirdamas škotų imigrantus daugiausiai „kontinentinėje“ Europoje gyvenusiems emigrantams iš Škotijos. Tačiau abejotinas R. Žirgulis teiginys, kad aptariamoje emigracijoje nebuvo konfesinio dėmens, ką geriausiai atspindi E. Gilberto karjeros modelis Anglikonų bažnyčioje. Laudo reformų laikotarpiu tokie dvasininkai kaip E. Gilbertas tapo *non-konformistais*, taigi protestavo prieš vykstančius pokyčius, prieštaraujančius jų įsitikinimams. „Žinių iš Lenkijos“ tekstas parodo (tiek tituliniame pamfleto lape, tiek šaltinio tekste), kad be R. Žirgulis nurodyto Džono Dagleso, škotų ir anglų evangelikų reformatų bendruomenės kunigu nuo 1638 iki 1641 m. buvo E. Gilbertas. Škotų ir anglų evangelikų reformatų bendruomenė Kėdainiuose nebuvo labai gausi, bet neverta atmesti galimybės, kad ši bendruomenė, Kėdainių mieste XVII a. viduryje užėmusi miestiečių elito padėtį, galėjo vienu metu išlaikyti du dvasininkus, arba kad

¹⁹ *Early Stuart Kings, 1603–1642*, ed. G. E. Seel, D. L. Smith, Routledge, 2001, p. 72–73.

²⁰ „Žinios iš Lenkijos“ titulinis lapas: „faithfully set downe by Eleazar Gilbert <...> Preacher to the Scots congregation in Keydon“, bet tekste autorius teigia, kaip p. 7: „Netoli šio miesto [Vilniaus – L. Š.], Kėdainių mieste, Autorius pastaruosius trejus metus vadovavo škotų ir anglų kongregacijai“.

²¹ R. Žirgulis, *The Scottish Community in Kėdainiai c. 1630 – c. 1750, Scottish Communities Abroad in the Early Modern Period*, ed. A. Grosjean, S. Murdoch, Brill, 2005, p. 230–231.

²² Anot P. P. Bajerio, Kristupas Radvila II aktyviai siekė vilioti škotus protestantus iš Nyderlandų į Kėdainius, Žr. P. P. Bajer, *Scots in the Polish-Lithuanian Commonwealth, 16th to 18th Centuries...*, p. 74.

Džono Daglaso priskyrimas Kėdainių škotų ir anglų bendruomenės kunigu yra ne iki galo įrodytas.

E. Gilbertas savo reliacijoje apie veiklą ir darbą Kėdainiuose žinių beveik nepateikė, tik paminėjo, kad jis šiame mieste gyveno. 1640 m. vasario 12 d. E. Gilbertas viešėjo Vilniuje, ir tekste rado vietos paminėti, kad jis evangelikų reformatų bažnyčią aprašė tokią, kokią matė tą dieną. 1640 m. gruodį E. Gilbertas viešėdamas Vilniuje tapo Vilniaus evangelikų reformatų dvasininko Jokūbo Jurskio užpuolimo liudininku. 1641 m. vasario mėnesio antroje pusėje Eleazaras Gilbertas keliavo iš Kėdainių į Ariogalą, kur buvo užpultas „lenkų bajoro“. Po šio įvykio Kaune jis vėl buvo užpultas „jėzuitų studentų ir kapucinų [sic] vienuolių“. Šis E. Gilberto pasakojime užfiksuotas geografinis mobilumas verčia daryti prielaidą, kad pamfleto autorius galėjo užsiimti ir kokia nors kita veikla, pavyzdžiui, vykdyti savo patrono Jonušo Radvilos arba evangelikų reformatų sinodo pavedimus.

Lietuvoje E. Gilbertas gyveno bent iki 1641 m. rugpjūčio mėnesio, nes 1645 m. išleistame pamflete jis aprašė Šv. Ignacijaus (Lojolos) dienos minėjimą 1641 m. liepos 31 d., kurios metu „Jėzuitai surengė iškilmingą šventę savo įkūrėjo ir patrono garbei: su dideliu džiaugsmu ir su audringu pritarimu, himnais ir tostais iššaudė didelį kiekį šaudmenų, kurie buvo įtaisyti ant kalvos prie miesto.“²³

Po suaktyvėjusių konfesinių konfliktų ATR, ir, kaip pamfleto autorius bando įtikinti, prasidėjus smurto protrūkiams prieš evangelikus reformatus, E. Gilbertas metė tarnybą Jonušui Radvilai ir per Prūsijos kunigaikštystę bei veikiausiai per Dancigą grįžo į Anglijos karalystę, o pamfleto baigė rašyti savo „studijoje“ Londone, St. Mary-Axe gatvėje²⁴. 1641 m. pabaigoje Anglijoje politinė situacija buvo kardinaliai pasikeitusi ir dėl nesėkmingo karo su Škotija sustiprėjo Anglijos karalystės Parlamento, konfesine prasme artimo E. Gilberto *non-konformistinėms* pozicijoms, politinė galia. E. Gilbertas 1645 m. Londone išleido kitą pamfleto „The Prelatical Cavalier Catechized, and the Protestant Souldier Incouraged...“ Jame E. Gilbertas kreipėsi į susirinkusį Anglijos parlamentą bei pirmąjį Anglijos pilietinio karo etapą pralaimėjusį karalių Karolį Stiuartą. Evangelikų dvasininkas pabrėžė karaliaus sekėjų politikoje darytas klaidas, stipriai kritikavo bažnytinių dignitorių sluoksnį ir bandė siūlyti išeitį Karoliui Stiuartui, kaip susitaikyti su Parlamentu – priimant presbiterionišką Anglijos bažnyčios modelį. 1645 m. vasarą E. Gilbertas nusprendė palikti Angliją. Viename 1645 m. vieno įtakingiausių Škotijos nacionalinės bažnyčios (Kirko) veikėjų Roberto Beilio (Robert Bailie) laišku Viljamui Spangui (William Spang), škotų evangelikų reformatų kunigui Campvere vietovėje, R. Beilis teigė rekomenduojąs Eleazarą Gilbertą tarnybai karo kapelionu Škotijos kariuomenėje. R. Beilis teigė susipažinęs su juo, girdėjęs jo pamokslus, matęs jo išleistus traktatus lotynų ir anglų

²³ E. Gilbert, *The prelatical Cavalier catechized, and the Protestant souldier incouraged...*, p. 17–18.

²⁴ „Žinių iš Lenkijos...“ dedikacija: „From my study in St. Mary-Axe. This 8. Decemb. 1641.“

kalbomis, ir vertino E. Gilbertą teigiamai, nors W. Spangas savo ruožtu turėjo kažkokios kompromituojančios medžiagos, neatkartotos šiame laiške²⁵. 1647 m. birželio 19 d. Škotijos „Kirko“ generalinio susirinkimo komisija rekomendavo E. Gilbertą kapelionu į bet kurį Škotijos kariuomenės dalinį, į kurį bus pašauktas²⁶. Tiesa, pasak šio laikotarpio Škotijos kariuomenės karo kapelionus tyrinęjusio Alexanderio Crawley Dowo, nėra išlikę duomenų, nurodančių, kad šis paskyrimas būtų buvęs įgyvendintas²⁷.

Tarp 1647 m. Škotijos Kirko dokumentų, kurių anotacijos publikuotos Škotijos istorijos draugijos, randame ir E. Gilberto prašymą, kurį patenkino Škotijos Kirko susirinkimas, – sukurti kūrinių – kreipimąsi į škotus, gyvenančius užsienyje²⁸. Turimais duomenimis, šis neišlikęs kreipimasis yra vėliausias E. Gilberto paminėjimas istoriniuose šaltiniuose. Tolesnis jo likimas nežinomas. Galima prielaida, kad E. Gilberto giminaičiai ta pačia pavarde yra užfiksuoti LDK. Pvz., Vilniuje evangelikų reformatų bažnyčioje 1642 m. vasario 19 d. užfiksuoto Jono Gilberto (Jan Gilbert), o 1644 m. vasario 9 d. – Jokūbo Gilberto (Jakub Gilbert), Roberto Gilberto sūnų, krikštynos²⁹.

„Žinios iš Lenkijos“ buvo išleistos Londone anglų kalba, todėl veikiausiai šio kūrinio autorius nekėlė sau tikslo paveikti politinį diskursą ATR. Šiuo kūriniu siekta paveikti Anglijos valdančiųjų sluoksnių nuomonę apie Respubliką, sudarant įspūdį, kad ši yra aktyviai veikiama jėzuitų. Antrasis tikslas, pastebėtas B. Cieczyńskiej, buvo Biržų-Dubingių šakos Radvilų (būtent Kristupo Radvilos ir Jonušo Radvilos) bei kitų ATR evangelikų reformatų, kaip evangelikų reformatų tikybos gynėjų, išaukštinimas³⁰. Trečiasis, labiau praktinis tikslas, buvo siekis suteikti paramą Vilniaus evangelikų reformatų kolegijos rektoriui Jurgiui Hartlibui, pamfletu sukūrimo metu gyvenusiam tremtyje Dancige arba Prūsijoje, ir bandžiusiam išvengti teismo persekiojimo Respublikoje. Šis kaltintas tuo, kad 1639 m. spalio 5 d. tariamai iš lanko šovė į Šv. Mykolo bažnyčią Vilniuje. Džonas

²⁵ Roberto Beilio laiškas Viljamui Spengui [1645]: *The letters and journals of Robert Baillie*, ed. D. Laing, Edinburgh, 1841, p. 276: *For Mr. Eleazar Gilbert, what we wrote, was on our best information, and some experience of the man, whom we have heard preach, and have been satisfied with his conference, and some of his printed treatises, both Latine and English.*

²⁶ *Records of the Kirk of Scotland: containing the acts and proceedings of the General Assemblies, from the year 1638 downwards, as authenticated by the clerks of assembly: with notes and historical illustrations*, ed. P. Brown, 1843, p. 482; rekomendacijos tekstas: *Scottish History Society*, vol. 11: *The Records of the Commissions of the General Assemblies, 1646–47*, ed. Rev. Professor Mitchell, Rev. James Christie, 1892, p. 7.

²⁷ A. C. Dow, *Ministers to the Soldiers of Scotland: a History of the Military Chaplains of Scotland Prior to the War in the Crimea*, 1962, p. 109.

²⁸ *Records of the Kirk of Scotland: Containing the Acts and Proceedings of the General Assemblies...*; ed. A. Peterkin, 1843, Edinburgh, p. 481: 55 – *Committee concerning the particulars of Master Eleazar Gilberts Petition*, 72 – *Report of the Committee touching the particulars in Master Gilberts petition, with an appointment for drawing a Letter to those of the Scottish Nation in Pole-land.*

²⁹ P. P. Bajer, *Scots in the Polish-Lithuanian Commonwealth...*, p. 435.

³⁰ B. Cieszyńska, *Polish Religious Persecution as a Topic in British Writing in the Seventeenth and Early Eighteenth Century...*, p. 248.

Eivery (John Avery) laiške Jurgio Hartlibo broliui Samueliui Hartlibui, rašytam Hamburge 1642 m. gegužės 12 d., teigė:

„Šiame laiške, rašytame jūsų brolio, galbūt pamatysite, kad aš su juo kalbėjausi. Ir gerasis vyras abejoja, kad reliacija, išspausdinta Anglijoje, pasakojanti apie jo kančias, gali jam būti pavojinga, [nes pateks į rankas] jo kaltintojams, nedoriems tų kraštų jėzuitams. Ir jei Lenkijos karalius ims vykdyti savo įsaką, Dancigiečiai nedrįs jo ginti <...> Vis dėlto aš tikiuosi, kad Jūsų brolių dėl artėjančio pavojaus išpės draugai, ir jei jie pamatys artėjant [jėzuitus], išpės, kad jis turėtų laiko ir galimybių jų išvengti.“³¹

Šis laiškas ir reliacijoje išdėstyta panegirika J. Hartlibui mums parodo, kad E. Gilbertas veikiausiai priklausė vadinamajam Hartlibo intelektualų ratui, aktyviai veikusiam Britų salose ir išeivių iš Britų salų bendruomenėse Baltijos jūros regione bei Vidurio Rytų Europoje. Šiam intelektualų ratui priklausė ir S. Hartlibas, Johnas Dury ir Jonas Amosas Comenius³². Reikia pridurti, kad pastangos išgelbėti J. Hartlibą iš priverstinės tremties Prūsijoje buvo vaisingos – jau 1645–1647 m. jis buvo sutinkamas Anglijos karalystėje, savo brolio S. Hartlibo aplinkoje³³, tuo tarpu kitam kaltinamajam šaudymo į Šv. Mykolo bažnyčią byloje – Baltazarui Lebenskiui taip nepasisėkė, jis mirė tremtyje Prūsijoje 1645 m.

Šaltinio tekste įvykių chronologija nėra tiksli. Daugiau nei savaitę, anot B. Zwolskio, trukęs konfesinio konflikto epizodas, kurio centras buvo Vilniuje, E. Gilberto pasakojime buvo sutrauktas iki trijų dienų³⁴. Anot B. Zwolskio, po pradinio konflikto pradžios neramumai ir įtampa, pasireiškusi pavieniais išpuoliais ir susidūrimais, Vilniuje tęsėsi nuo spalio 4 d. iki 1639 m. spalio 13 d.³⁵ Šis neatitikimas leidžia teigti, kad tiesioginiu konflikto įvykių liudininku E. Gilbertas nebuvo. Pirmuoju asmeniu apie Vilnių reliacijos tekste E. Gilbertas kalba nuo 1640 m. vasario 12 d. Reliacijos tekste taip pat pateiktas ir

³¹ 1642 m. gegužės 12 d., Hamburgas, Džono Avery (John Avery) laiškas Samueliui Hartlibui, Samuel Hartlib papers: 45/3/7A-8B: 8A: *This inclosed from your Brother will shew you perhapps that I spake with him there. and the good man doubts that the relation, printed in England touching his sufferings, may proue dangerous to him amongst his persecutours, the wicked Iesuits in those parts. and, if the King of Poland should pursue his proscription, those of Dansicke dare not protect him <...> howeuer, I hope your brother will find Frinds to forwarne him of the danger, if they see any approaching, that so he may haue time & opportunitie to escape it.* <<http://www.hrionline.ac.uk/hartlib/browse.jsp?id=45%2F3%2F7a-8b%3A%208a%20blank>> [Žiūrėta 2012 m. rugpjūčio 16 d.].

³² G. K a v a l i ū n a i t ė, Samuelis Boguslovas Chylinskis ir jo Biblijos vertimas į lietuvių kalbą, *Samuelio Boguslovo Chylinskio Biblija: Senasis Testamentas*, t. I, Vilnius, 2008, p. XXIII–XXVII.

³³ G. H. T u r n b u l l, *Samuel Hartlib: a Sketch of his Life and his Relations to J. A. Comenius*, Oxford, 1920, p. 48.

³⁴ Pagal E. Gilbertą, 1639 m. spalio 5 dieną šūvio į Šv. Mykolo bažnyčią epizodu prasidėjo riaušės, spalio 6 dieną į Vilnių atvyko Vilniaus vaivada Kristupas Radvila ir kartu su Vilniaus vyskupu Abraomu Vaina paragino miestiečius laikytis rimties, o spalio 7 dieną konfliktuojančios pusės pasiuntė skundus karaliui Vladislovui Vazai.

³⁵ B. Z w o l s k i, *Sprawa zboru ewangelicko-reformowanego w Wilnie...*, s. 25.

1640 m. gegužės 26 d. dokumente Varšuvoje Vladislavo Vazos paskelbtas nuosprendis šaudymo į Šv. Mykolo bažnyčią byloje, išskaidytas į dvi dalis³⁶, 1640 m. liepos 21 d. vienuolių priesaika³⁷ bei 1641 m. balandį paskelbtas teismo sprendimas. Šie dokumentai reikšmingai nesiskiria nuo jų kopijų, kurios buvo publikuotos daugiausia XIX a. „Žinių iš Lenkijos“ autorius į tekstą įkomponavo ir šių dokumentų vertimus į anglų kalbą.

Apibendrinant galima daryti prielaidą, kad šis pamfletas, išspausdintas 1641 bei perspausdintas 1652 m., galėjo paveikti viešąjį diskursą Anglijos karalystėje ir sudaryti geresnes sąlygas vėlesniems kontaktams tarp Anglijos evangelikų reformatų ir LDK evangelikų. Šių kontaktų raiška veikiausiai atsiskleidė XVII a. 6–7 dešimtmėį per paramą S. B. Chylinskio Biblijos vertimui į lietuvių kalbą.

Eleazar Gilbert – *Nevves from Poland: wherein is declared the cruell practice of the popish clergie against the Protestants, and in particular against the ministers of the city of Vilna, in the great dukedome of Lithuania, under the governement of the most illustrious prince, Duke Radziwell / faithfully set downe by Eleazar Gilbert*

Žinios iš Lenkijos, kuriose skelbiami žiaurūs popiežininkų dvasininkijos veiksmai prieš protestantus, o būtent dvasininkus iš Vilniaus miesto, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, valdomoje paties žymiausio princo, kunigaikščio Radvilos, Eleazaro Gilberto pagarbiai išguldytos.

Pamfletas sukurtas XVII a. pradžios, Šekspyro epochos anglų kalba. Pamfletą sudaro viršelis su pavadinimu, dedikacija Robertui Briusui ir pagrindinis pamfletas (p. 1–31). Pamfletas turi papildomą pavadinimą (*A true description of the present estate of Reformed Protestant Churches within the Kingdome of Poland* – „Tikras dabartinės evangelikų reformatų bažnyčios padėties Lenkijoje aprašymas“). Funkciškai pagrindinis pamfletas dalintinas į dvi dalis. Pamfletas įvada (p. 1–6) ir pabaigą (p. 23–31) galima pavadinti ideologine platforma, kurią E. Gilbertas siūlo kaip to meto politinių problemų sprendimą³⁹.

³⁶ Šis nuosprendis jau ne kartą publikuotas, pvz., J. L u k a s z e w i c z, *Dzieje kosciolow wyznania helweckiego w Litwie*, Poznań, 1843, t. 1, s. 218–219.

³⁷ Yra išlikę bernardinų vienuolių priesaikos du variantai, kurie skiriasi tuo, kad pirmajame variante tarp kaltinamųjų, prieš kuriuos bernardinų vienuolės liudijo, nebuvo J. Hartlibo pavardės (žr. J. L u k a s z e w i c z, *Dzieje kosciolow wyznania helweckiego w Litwie*, s. 225–229, taip pat B. Z w o l s k i, *Sprawa zboru ewangelicko-reformowanego w Wilnie...*, s. 59–60).

³⁸ Viljamas Kavendišas (William Cavendish) (1592–1676) – Niukastlo (Newcastle-upon-Tyne) kunigaikštis, vienas turtingiausių Anglijos karalystės diduomenės atstovų, rojalistas, buvęs artimas Anglijos ir Škotijos karaliui Karoliui Stiuartui. Žr. Ch. H. F i r t h, William Cavendish (1592–1676), *Dictionary of National Biography*, 1887, London, p. 364–369.

³⁹ Pamfletas įvade („Žinios iš Lenkijos“, p. 1–6) E. Gilbertas aprašė tai, kas, jo nuomone, yra „tikrosios bažnyčios“ požymiai, o pamfletas pabaigoje jis kviečia parlamentą ir karalių, susirinkusius Londone, pradėti veikti užkardant kelią slaptam jėzuitų įsigalėjimui Anglijos karalystėje, ir kvietė sukurti bendrą evangelikų reformatų bažnyčią Anglijoje, pagrįstą presbiterionizmo doktrina (ten pat, p. 26–31).

Pamfleto viduryje, p. 6–24, yra įkomponuota tai, ką pats kūrinio autorius pavadino „istorine reliacija“ – E. Gilberto užrašyta 1639 m. rudenį prasidėjusio konflikto Vilniuje tarp evangelikų reformatų ir katalikų įvykių versija. Jos vertimas į lietuvių kalbą skelbiamas.

[p. 6] [Šiame pamflete] prieš jūsų akis atsivers tikra tiesa. [Įvykiai panašiai klostosi] daugelyje kitų Europos vietų, kurių likimui, mano nuomone, mūsų Karalystė negali likti nejautri. [Tai įvyko] Lenkijos Karalystėje, būtent didžiajame Vilniaus mieste⁴⁰, Lietuvos metropolijoje, nesuskaičiuojamo skaičiaus bažnyčių, puikių pastatų, daugybės skirtingų tautų žmonių, intensyvios prekybos mieste, savyje talpinančio didelį kiekį visų gerų dalykų, (išskyrus sąžinės ir religijos laisvę) ir nedaug nusileidžiančiu [6/7] Londono miestui. [Šis miestas] yra centras arba širdis septynių ar aštuonių senovės karalysčių, dabar prijungtų ir susisaisčiusių su Lenkijos Karūna, būtent Lietuvos, Žemaitijos, Kuršo, Livonijos, Baltosios Rusios, Prūsijos ir Mazovijos. Netoli šio miesto, Kėdainių mieste, Autorius pastaruosius trejus metus vadovavo škotų ir anglų kongregacijai. [Kėdainių miestas] priklauso žymiausiam ir garsiausiam kunigaikščiui, pagrindiniam reformatų religijos gynėjui Jonuši Radvilai, Biržų ir Dubingių⁴¹ kunigaikščiui, Šventos Romos Imperijos kunigaikščiui, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakamariui⁴², Mogiliavo administratoriui, Kazimiersko⁴³ ir Kameninsko⁴⁴ gubernatoriui. [Su jo pagalba] Autorius 1638 metais, pritariant sinodui, vykusiam Vilniuje, buvo aprobuotas ir priimtas į tarpą [Jonušo Radvilos] stipendijuojamų pastorių, ir apie tai plačiau rašoma [Jonušo Radvilos] išduotame rašte⁴⁵.

Šiame puikiam mieste yra minėtos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Tribunolas, arba Teisingumo vieta, didelis Universitetas su beveik nesuskaičiuojama daugybe studentų iš visų Karalystės vietų ir kampelių, kurie čia lavinasi ir mokosi, ypač Romos katalikų religijos⁴⁶. Studentai nuolatos pripildo, o gal veikiau kamuoja visą miestą⁴⁷. Šiame mieste praktikuojama ir toleruojama daug religijų, kurioms priklauso daug bažnyčių ir Dievo garbinimo vietų, kaip, pavyzdžiui, sinagogos žydams, kurių šiame mieste yra tūkstančiai, rusėnų bažnyčia rusams, Mahometonų bažnyčia totoriams, atskira bažnyčia liuteronams, kurie gali džiaugtis savo religijos praktika be bėdų ar trukdymų. Visos šios religijos (stabmel-

⁴⁰ Orig. „City of Vilna or the Wilde“.

⁴¹ Orig. „Duke of Birz and Dubinka“.

⁴² Orig. „Lord high Chamberlaine“.

⁴³ Orig. „Kasimerski“.

⁴⁴ Orig. „Kameninski“.

⁴⁵ Orig. *Who in anno 1638, with the approbation and consent of a Synode holden at the Wilde, received him into the number of his stipendiary Ministers, as appeareth more at length by his Certificate.*

⁴⁶ Orig. „Romish religion“.

⁴⁷ Orig. *...who do replenish as it were, or rather pester the whole Citty.*

diškumu, prietaringumu ir klaidomis giminiškos ir susijusios su popiežininkais) sudaro daugumą šiame mieste ir Karalystėje.

[7/8] Be kita ko, prieš įžymiojo kunigaikščio, garbingos ir palaimintos atminties Kristupo Radvilos mirtį, kuris paliko šį pasaulį 1640 m. rugpjūčio mėnesį savo rūmuose Vyžuonose⁴⁸, dvidešimt mylių atstumu nuo prieš tai minėto miesto [Vilniaus], ir buvo didingai palaidotas Vyžuonose⁴⁹, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, minėtame mieste buvo puiki, erdvi ir tvirta bažnyčia, priklausiusi protestantams, kurie yra vadinami kalvinistais, o jų bažnyčia pašiepiamai Romos katalikų yra vadinama *Zbor* (arba bendruomene). Šią bažnyčią autorius galėjo pamatyti savo akimis praeitų metų vasario 12 dieną⁵⁰. Prie šios bažnyčios yra prijungta vokiečių⁵¹ bažnyčia. Šios bažnyčios buvo pastatytos iš statybinio akmens ir apsuptos aukšta, tvirta ir stora akmenine siena. Bažnyčios buvo saugomos muškietininkų ir kareivių įgulos, kuriems už tarnybą nuolatos mokėjo anksčiau minėtas kunigaikštis, tam, kad saugotų minėtą bažnyčią ir tikinčiuosius. Šios dvi bažnyčios buvo pačioje širdyje, miesto viduryje, ir turėjo tiek daug privilegijų ir laisvių kaip ir bet kokia kita popiežininkų bažnyčia Lenkijoje. [Privilegijos ir laisvės] šioms dviem bažnyčioms (vienai lenkiškai, kitai vokiškai) buvo sukurtos ir patvirtintos daugelio vieni po kitų sekusių karalių ir parlamentų. Šiose bažnyčiose dirbo trys pastoriai, du lenkai (Ponas Baltazaras Lebenskis⁵² ir Ponas Jurskis⁵³), vokiečių bažnyčios kunigas Andrius, kurio padėjėjas buvo Jurgis Hartlibas⁵⁴, protestantų kolegijos rektorius, puikaus išsilavinimo, nesuterštos reputacijos žmogus, kurią ne vieną kartą liudijo net jo didžiausi priešai.

Kadangi šios bažnyčios ir pastoriai buvo minėtoje vietoje, o pastoriai buvo labai gerbiami ir buvo dažnai lankomi protestantų kilmingųjų ir bajorų, [p. 9] kurie klausėsi jų pamokslų gausiose pamaldose, [į kurias būdavo atvykstama] iš visų šalies vietų. Dėl šių priežasčių jie neturėjo kito pasirinkimo, kaip tapti akių skausmu jų kaimynams jėzuitams, dvasininkams ir vienuoliams, kurių bažnyčios, vienuolynai ir kolegijos buvo greta ir supo jas iš visų pusių.

Tad pažvelkite, kokius velniškus triukus ir gudrybes šie jėzuitai, popiežininkų kunigai ir studentai panaudojo, kad uždraustų šias bažnyčias ir visiškai užgniaužtų protestantų religijos praktiką bei protestantų kolegiją šiame mieste.

⁴⁸ Orig. „Vizounec“.

⁴⁹ Orig. „Vizounka“.

⁵⁰ 1640 metų vasario 12 dieną.

⁵¹ Orig. „Dutch“.

⁵² Orig. „Balthazar Labenski“; Baltazaras Labeckis (mirė 1645 m.) – evangelikų reformatų dvasininkas ir rašytojas, Vilniaus evangelikų reformatų distrikto superintendantas. Išleido religinio ir proginio pobūdžio knygų, pamokslų rinkinių. 1639 m. rudenį buvo apkaltintas šovęs į Šv. Mykolo bažnyčioje buvusį paveikslą, 1640 m. nuteistas mirties bausme, siekdamas jos išvengti pabėgo į Prūsiją. Tremtyje ir mirė 1645 m. (S. T w o - r e k, Łabęcki Baltazar, *Polski słownik Biograficzny* (toliau – *PSB*), t. XVIII/2, z. 77, 1973, s. 172–173).

⁵³ Orig. Master Yeurski.

⁵⁴ Orig. George Hartlibius.

1639 m. spalio 5 dieną vienas lenkas bajoras Paulius Piekarskis⁵⁵ su savo tarnu Juozapu Rakovskiu svečiuodamasis vieno tokio Naborovskio namuose⁵⁶, prišlietuose prie Protestantų bažnyčios, trečią valandą dienos (užsiimdami džiaugsmingomis linksmybėmis) šovė strėlę į paukštį, kuris jiems pasirodė tupintis ant Protestantų bažnyčios varpinės. Dvi jų iššautos strėlės dėl stipraus vėjo buvo nukreiptos popiežininkų šv. Mykolo bažnyčios link, esančios greta, ir įsmigo į medinės angelo statulos koją. Šios bažnyčios kieme buvo ir yra didelis pranciškonų vienuolynas⁵⁷. Kai kurios vienuolės, išėjusios iš vienuolyno pastato, nusprendė, kad šios strėlės, įsmigusios į statulos koją, kadangi statula buvo arti Protestantų bažnyčios ir ieškodamos priežasties užsipulti protestantus, buvo iššautos iš Protestantų bažnyčios, ir jas šovė evangelikų dvasininkai, arba tai buvo atlikta jų paliepi-mu arba su jų žinia dėl jų neapykantos Romos katalikų bažnyčiai.

Vienuolės susisiekė su jėzuitais ir kunigais. Šie, degdami pagieža protestantams ir kiekvieną dieną ieškodami progos padaryti jiems ką nors blogo, įsakė [9/10] savo studentams ir mokiniams pulti eretiškas bažnyčias, nugriauti jas ir (jei galėtų) nužudyti kalvinistų dvasininkus, kuriuos jie laikė šių neramumų kaltininkais. Taip paraginti, šie atsidadė ir labai disciplinuoti mokiniai nedvejojo ir pasileido tiesiai iš jų mokyklų ir kolegijų, tarytum bičių avilys, padedami ir lydimi kelių tūkstančių kunigų, dvasininkų ir tarnų. Su didžiuliu įtūžiu jie, pasiekę minėtas bažnyčias, apsiginklavę kopėčiomis, kastuvais, kirtikliais ir kitais įrankiais, pradėjo griauti sieną ir ardyti protestantų kole-gijos stogą.

Tačiau tuo pat metu ten (dėkui Dievo apvaizdai) buvo daugybė protestantų bajorų ir kilmingųjų su tarnais, buvusių vieno iš pastorių vaikų krikštynose, kartu su įgulos kareiviais, išlaikomais minėto kunigaikščio, buvusiais ten, kad saugotų bažnyčias. Kareiviai ir tarnai iššovė salvę ar dvi, nes matė, kad ramesnėmis priemonėmis negali atbaidyti [riaušininkų]. Tada suglumusi [riaušininkų] armija buvo išgąsdinta, laikinai paleista, ir supratę, kad savo užmojų prieš protestantų bažnyčias nesugebės įgyvendinti, labiau kaip vagys ar plėšikai, o ne krikščionys ar studentai, vedami savo patrono Velnio, patraukė škotų, prancūzų ir olandų parduotuvių ir namų link (nes dauguma pastarųjų yra protestantai), išlaužė

⁵⁵ Orig. Paul Piekarski.

⁵⁶ Danielius Naborovskis (1573–1640), poetas, vertėjas. Nuo 1637 m. gyveno Vilniuje, ėjo Vilniaus pilies teisėjo pareigas, aktyviai dalyvavo evangelikų reformatų religinėje veikloje, buvo artimas Boguslovui ir Kristupui Radviloms žmogus. Buvo vedęs našlę, pavarde Piekarska. Žr. P. B u c h w a l d - P e l c o v a, Naborowski Daniel, *PSB*, t. XXII, z. 94, 1977, s. 422–424. Danieliaus Naborovskio mūrmamis 1636 m. karaliaus dvarui skirtų namų per valdovo apsilankymą Vilniuje 1636 m. surašymą nebuvo paskirtas jokiame karaliaus dvariškiui ar pareigūnui, nes D. Naborovskis buvo vaivadijos pareigūnas (Vilniaus vaidadijos taurininkas). Žr. *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai svečiai*, parengė M. Paknys, Vilnius, 2006, p. 182, nr. 561.

⁵⁷ Prie Vilniaus Šv. Mykolo bažnyčios buvo bernardinų moterų vienuolynas, šiame epizode jis pavadintas Pranciškonų ordino moterų vienuolynu.

namų duris ir skrynias, ir spintas. Ypač aršiai jie puolė Jokūbo Deseauzo⁵⁸, prancūzų pirklio ir protestantų bažnyčios vyresniojo, namą ir parduotuvę, ir iš jo jie atėmė daugiau nei 30000 florenų vertės prekių ir pinigų.

Kitą dieną kunigaikštis Radvila, [10/11] kuris buvo vaivada, miesto gubernatorius, atvyko į miestą ir gerai susipažino su įvykiais. Pirmiausia jis pasiuntė atvesti ir apklausti du anksčiau minėtus bajorus, kurie šovė strėles. Šie prieš Tribunolą nuoširdžiai prisipažino šovę strėles, bet ne iš Protestantų bažnyčios, o iš vadinamojo Naborovskio namo, kur jie svečiavosi, ne į popiežininkų bažnyčią ir ne iš neapykantos Romos katalikų tikėjimui, bet į paukštį, kuris tupėjo ant Protestantų bažnyčios, tačiau jiems patiems netikėtai jos [strėlės] buvo nupūstos vėjo, kaip jau prieš tai minėta. Jie buvo pasirengę liudyti su priešais, ir šiuos du bajorus liepta suimti. Vienas iš jų, ponas Piekarskis, paspruko ir pabėgo į šalies gilumą⁵⁹.

Tada kunigaikštis Radvila susitarė su vyskupu ir jėzuitais, kad jie sulaikytų ir sutvartytų studentus, jei šie vėl bandytų rodyti savo įtūžį prieš protestantus, ir tai buvo pasiekta su dideliu vargu. [Tada] ant miesto vartų ir viešose vietose mieste buvo iškabinti raštai šiam tikslui.

Kitą dieną abiejų pusių pasiuntiniai buvo išsiųsti gabenti laiškus Karališkajai didenybei, kuris tuo metu buvo Varšuvoje, 80 lenkiškų ar vokiškų mylių nuo minėto miesto. Kunigaikštis Radvila pasiuntė jo didenybei tikrą informaciją apie reikalo padėtį, kai popiežininkų vyskupas (kurio vardas buvo Abraomas Vaina arba Karas)⁶⁰, kurio vardas tiko jo būdai, suerzino jo Didenybę didžiomis netiesomis, pilnomis priekaištų ir šventvagystėmis, kurias jis skelbė prieš protestantus, bet ypač prieš jų dvasininkus, tam, kad juos pašalintų iš karaliaus ir bendrapiliečių malonės. [Abraomas Vaina] kaltino, labai įžūliai ir neteisingai, kad vos prieš [11/12] pastato apšaudymo faktą šie eretikai kalvinai, itin profaniškai ir šventvagiškai tempė kryžių ar Šventojo Išganytojo paveikslą, kuriame šis nukryžiuotas, už kojų per gatves, taip pat kaip ir palaimintosios Mergelės paveikslą, ant kurių spjaudė ir drabstė purvais, taip siekdami sukelti nešlovę Romos katalikų religijai.

⁵⁸ Orig. Iaco de Seaus; Jokūbo Deseauszo namas Vilniuje, Pilies gatvėje buvo atleistas nuo svečių priėmimo prievolės 1633 m. liepos 16 d. J. Desauzas buvo vedęs Suzaną Vinholdaitę, gyveno iki bent XVII a. 7 dešimtmečio. Žr. A. R a g a u s k a s, *Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antroje pusėje (1662–1702)*, Vilnius, 2002, p. 402). Mindaugas Paknys veikiausiai neklydo, sutapatindamas „prancūzų Jokūbą“, kurio namas veikiausiai buvo greta Naborovskio namo, su Jokūbu Desauzu. Žr. *Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m....*, p. 56, 91, 182.

⁵⁹ 1640 m. sausio–vasario mėnesiais vykusio šių įvykių tyrimo metu vienas pagrindinių ginčų tarp evangelikų ir katalikų sprendimo klausimų buvo evangelikų reformatų pusės bandymas reikalauti pripažinti rašytinį P. Piekarskio prisipažinimą teisiniu dokumentu. Evangelikų prokuratoriams nepavyko to pasiekti. Žr. Komisijos darbo dienoraščio publikaciją: Actum Commissiey w Wilnie odprawowaney przez PP. Commissarzów Króla JM: od d. 19 Januarij do dnia 15 Februar. 1640 o Strzelanie z Łuku od Zboru na Kościół S. Michała y o Burzenie Zboru, która Sprawa nieskończona za Appellatią na Seym PP. Ewanielików, *Tygodnik Wileński*, 1818, nr 106, s. 1–27; nr 107, s. 49–66; nr 108, s. 81–93.

⁶⁰ Orig. the Papist Bishop againe (whose name was Abrah Voyna or Warre).

Bet Karališkoji Didenybė, įtardamas dieviškųjų tėvų blogą valią ir jų siekių neteisingumą, laikė svarbesnėmis kunigaikščio Radvilos pateiktas žinias ir atidėjo reikalą iki kito Seimo, kuris turėjo vykti Varšuvoje birželį, kitais metais. Tuo pat metu jis karališkai rūpinosi viešąja taika, todėl išsiuntė laiškus popiežininkų vyskupams, ypač Vilniaus vyskupui, jėzuitams, dvasininkams, vienuolynams ir kolegijoms Vilniuje. Jis siuntė asmenišką pastabas dėl jų neteisingų [teismo] procesų, ir pažadėjo, kad jie liks jo Karališkojoje malonėje, pažadėjo padidinti jų imunitetus ir privilegijas, jei jie liausis teistis dėl šio reikalo prieš kunigaikščio Radvilos bažnyčias. Bet Romos katalikų vyskupai ir jėzuitai, esantys karaliaus draugijoje (mano nuomone) yra *de facto* Lenkijos valdovai⁶¹, buvo dar labiau užsidegę ir suirzę prieš protestantus, dabar nusprendė, kad išaušo metas sutelkti visas pajėgas ir įtempti visą savo giliausio proto esmę⁶² tam, kad būtų įgyvendinti sumanymai prieš juos. Ruošdamiesi artėjančiam Seimui šiam tikslui jie spausdino šmeižtus ir pamfletus prieš protestantus ir pardavinėjo juos visose karalystės vietose. Jie taip pat siuntė asmeninius laiškus, informuojančius visus popiežininkų vyskopus, bajorus ir visos žemės teisėjus, kurie buvo priklausomi nuo Romos Popiežiaus, kad jie atvyktų [į Seimą] ir taip [siekė] sutelkti [12/13] būsimo Seimo narius. [Šiuose pamfletuose ir laiškuose] buvo šlykščiai ir sunkinančiai nušviečiamos aplinkybės, [teigiama], kiek ir kaip plačiai kalvinistų eretikai ir jų dvasininkai buvo ramybės drumstėjai šioje Karalystėje, ir kokias nedoras bei šventvagiškas piktadarybes jie padarė iš neapykantos Katalikų bažnyčiai ir tam, kad užtrauktų jai nešlovę.

Susirinko Seimas ir abi konfliktuojančios pusės paskyrė komitetus, kad išklaustų ir išspręstų reikalą, iš protestantų pusės buvo jau minėtas garsusis kunigaikštis Radvila, ponas Gruževskis⁶³, ponas Rėjus⁶⁴, ponas Kochlevskis⁶⁵ ir keli kiti, visi vyrai puikaus išsilavinimo, iškalbos, sveiko proto ir sąžinės, kurie taip teisingai, paprastai, greitai ir taip

⁶¹ Orig. „But that Royallfraternity[sic] of Romish Bishops and Jesuits (being to my thinking) indeed & de facto King of Poland“.

⁶² Orig. „it is high time to muster up all their forces and strain the quintessence of their deepest wit“.

⁶³ Orig. Lord Grozewski, Jurgis Gruževskis – Kristupo II Radvilos klientas, 1619 m. LDK kariuomenės rotmistras, 1621 m. Žemaitijos vėliavininkas, 1635 m. Žemaitijos žemės teisėjas, miręs 1655 m. Buvo evangelikų reformatų tikybos globėjas Žemaitijoje. Žr. J. D r u n g i l a s, Etnosocialinis mobilumas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: Gruževskių giminės pavyzdys (XVI a. antroji pusė – XVIII a. pradžia), *Lietuvos istorijos metraštis*, 2004 metai, 2, Vilnius, 2005, p. 67–70.

⁶⁴ Orig. Lord Rey, Andrius Rėjus (apie 1584–1641 m.), Lenkijos karalystės diplomatas, Libusko seniūnas, Lenkijos evangelikų reformatų veikėjas. 1637 m. buvo pasiūstas į Angliją kaip ATR ambasadorius, ten užmezgė ryšius su Samueliu Hartlibu. Butvo delegatas Seime 1638 ir 1639 m. pavasarį. Žr. T. W a s i l e w s k i, Rey Andrzej, *PSB*, t. XXXI-2, z. 129, s. 183–186.

⁶⁵ Orig. Lord Cocholewski, Petras Kochlevskis, Vilkmergės pavieto pastalininkas 1634–1635 m., Brastos pavieto vaisks, 1638 m. žemės teismo teisėjas 1638 m. Žr. *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, tom I: *Województwo wileńskie. XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, U. Jamiałjanczyk, H. Lulewicz, P. P. Romaniuk, Warszawa, 2004, s. 466.

raiškiai⁶⁶ nupasakojo šią bylą ir atrado nepakeliamas, nesuvokiamas ir iki tol negirdėtas skriaudas, kurias padarė Romos katalikų bažnyčios dvasininkija prieš juos ir jų brolius, bažnyčias, žemes ir palikimus, prieštaraujančius Jo Didenybės Karaliaus priesaikai, kuri duodama karūnacijos metu ir kurią atlikdamas Karalius iškilmingai prisiekia užtikrinti taiką ir [tikėjimo] laisvę tiek protestantams, tiek popiežininkams, šalies teisei, Seimo nutarimams ir kitų šalių praktikai, kad daugelis nuoširdžių popiežininkų vyskupų ir bajorų buvo sugraudinti ir užjautė minėtojo garsiojo kunigaikščio skausmui dėl bažnyčių ir [tikėjimo] brolių. Bet kadangi didžioji Seimo dalis buvo popiežininkai ir griežtai ištikimi Romos sostui ir tuo pačiu metu turėję blogų siekių⁶⁷ prieš protestantizmą, susikonfederavo ir susivienijo prieš minėtą kunigaikštį ir kitus ponus protestantus ir liepė šiam nutilti ir daugiau nebetęsti savo bylos gynimo, kaltindami, kad jie turi pakankamai liudininkų [liudysiančių prieš jį]. [Jie teigė], kad minėtas įžymusis kunigaikštis per daug gerai gina blogą reikalą ir kad jam geriau tiktų būti advokatu nei kunigaikščiu⁶⁸.

Kunigaikštis Radvila, matydamas, kad jo teisinga byla bus užgožta [13/14] piktaivališko dalies daugumos smerkimo, nukeliavo susitikti su Karaliumi ir pranešti Jo Didenybei apie šį neteisingą ir žalingą procesą prieš jį. Bet vos tik jis įėjo į susitikimą su Jo Didenybe šio miegamajame, kurio durys buvo uždarytos, jį pasekė trys popiežininkų vyskupai: Krokuvos, Liublino ir Torunės, kurie bijodami, kad kunigaikštis Radvila savo kalba sugebės išgauti kažkokią malonę, nukreiptą prieš jų tikslus (elgdamiesi labiau kaip pasaulietiniai monarchai ar imperatoriai nei dvasiškiei prelatai), įžūliai pasibeldė į duris, įtikinėdami, ar gal net labiau grasindami Jo Didenybei, kad šis baigtų pokalbį ir pasitrauktų iš kunigaikščio Radvilos draugijos ir eitų su jais, nes iškilo kažkokių svarbių reikalų Seime, reikalaujančių jo didenybės buvimo.

Kitą dieną Jo Didenybė [siuntė tarnus] pakviesti kunigaikštį pietų, bet šis jau buvo pasiruošęs kelionei ir atsisakė atvykti, ir apie antrą ar trečią valandą po pietų (stebėdamasis žmonių, kuriems jis padarė tiek daug paslaugų, neteisingumu ir nedėkingumu) su dideliu sielvartu ir nepasitenkinimu išvyko iš miesto.

Tuoju po jo išvykimo Jo Didenybė, užgožtas popiežininkų prelatų ir dvasininkų, paskelbė savo sprendimą ir įsakymą, nukreiptą prieš kunigaikščio Radvilos bažnyčias ir dvasininkus, kurį pateikiame čia:

Quandoquidem inquisitio legitime est peracta, ex qua evidenter, de delicto et loco delicti constat, Quod nimirum ex caetu Evangelicorum sagittae ad frontispicium Templi Sancti Michaelis, fuerint emisse; Ideo Sacr. Regia Maiestas discernit Moniales ad convincendum, adversa parte potiores esse: quam convictionem, utejusmode Monasterii

⁶⁶ Orig. „in such oriental colours“.

⁶⁷ Orig. „maliciously bent“.

⁶⁸ Orig. „...that the aforesaid Illustrious Duke spoke too well for a bad business, and was more fit to be an Attorney than a Prince“.

Antislita cum septem monialibus, ex eodem Monasterio, juramentum super personas in mandato specificatus, quas ipsa sibi elegerit Vilnae, in Tribunali compositi iudicii [p.15], a data hujus decreti hodierna, post octo septimanas, iuxta formula juramenti ex Cellaria nostra Magni Ducatus Lithuaniae extraditam expediant mandamus, depaenis infligendis, Sacr. Reg. Maiestas deliberat.

Išvertus tai būtų:

Tiek, kiek mums pavyko ištirti, yra aiškūs įrodymai fakto ir vietos, kur tai buvo įvykdyta: būtent tai, kad strėlės buvo iššautos iš Protestantų bažnyčios ir šautos į Švento Mykolo bažnyčios priešakinę dalį arba frontoną, todėl Karaliaus Didenybė nusprendė, kad vienuolių liudijimai yra teisingesni ir labiau teisėti negu protestantų. Įsakome, kad vienuolino prioras su septyniomis to paties vienuolino vienuolėmis turi po aštuonių savaičių stoti prieš Suolą ir prisiekti Vilniaus mieste. Prisiekiama turi būti kaltinant kaltinamuosius, ir ne tik tuos, kurie išvardyti rašte, bet prieš tiek, kiek bus teisinga liudyti, pagal priesaiką, kuri naudojama šiam tikslui, surašytam Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijoje, o bausmė bus paskirta Karališkosios Didenybės.

Expetidio delibarationis, eiusdem Anni die facta Maii, 26.

Šis karaliaus įsakymas dėl nusikaltėlių buvo išleistas tais pačiais metais, 26 gegužės, ir jis atrodė taip:

Sacra Regia Maiestas expediendo deliberationem mandat, ut persona quas Moniales convincent, subsine paenis legum, quarum executionem quilibet Magistratus sub paenis de negligentibus officialibus sancitis, statim post executionem exequi debet, Et quandoquidem constat situm Ecclesiae Evangelicae, inter Tempia Romano-Catholica occasionem tam praeteritorum quam praesentii excessuum dedisse, et vero S. Reg. M. ratione iuramenti sui regii obligatasit praescindere omnes occasiones, turbandae nedil violandae pacis inter dissidentes de Religi [...] S.Rer. M. decreta ihuius rigore [15/16] Universum exercitium Religionis dissidentium, (tam publicum quam privatum) in perpetuum ex isto leco removet, ac ipsum etiam nomen Zbor, caesus, Consimilem in modum Scholas et Xenodochia, convertendo illas structuras et areas, in aedes et fundum mere privatum, et possessionem eius in totam reservando illi vel illis quibus de jure competierit, sine ullo (vel privatissimo dissidentium exercitio; et haec omnia expediri debent intra spatium 7 septimanarum post convictionem sum poena infamiae, et sub eadem, neque in alio quoquam loco (intra Regiae Civitatis Vilnensis maenia) tam publicum quam privatum eiusdem Religionis exercitium, sub ullo unquam praetextu resuscitabunt. Similiter nec Scholam, nex Xenodochium praesentis decreti vigore, exceptis his qui peregre advenient, juxta sensum confaederationis. Interim tamen, dissidentes in hortum sepulturis destinatum, exercitium hoc suum transferre poterunt, sub eiusdem confaederationis securitate. Huic decreto ad majorem rei fidem Magni Ducatus Lithuaniae sigillum appensum est. Datum in Warsoviae in comitiis Regni 26 Maii 1640.

Vertimas.⁶⁹

Šventoji Karališkoji Didenybė, skelbdama šį įsakymą, nurodo ir įsako, kad šie asmenys, kuriuos nurodys vienuolės, turės būti nubausti įstatymo, ir kiekvienas pareigūnas, su tuo susijęs, po šio įsako paskelbimo turės vykdyti jį, nes kitu atveju tai bus laikoma nepaklusimu [Karaliaus įsakymui]. Kas dėl Protestantų bažnyčios, esančios tarp Romos katalikų bažnyčių, padėties, dėl kurios šiuo atveju, bet ne tik, sukelta daugybė ankstesnių riaušių, jo Karališkoji Didenybė, siekdamas vykdyti savo priesaiką ir siekdamas išvengti to [riaušių] ir sustabdyti visas prielaidas taikos tarp jo pavaldinių trikdymui ar laužymui dėl religijos, šio įsakymo galia apriboja ir uždraudžia protestantų religijos praktiką toje vietoje, tiek privačią, tiek viešą, kaip ir [16/17] zbaro⁷⁰ bendruomenes, jų [protestantų] mokyklas ir špitoles. Aikštės ir pastatai bus paversti gyvenamaisiais namais ar privačia žeme, bet žemė išliks jų nuosavybėje, kuri jiems teisėtai priklauso. Tai turi būti įvykdyta per šešias savaites po sprendimo paskelbimo, [nevykdant sprendimo] gresianti infamijos bausmė. Minėtiems protestantams (grasinant ta pačia bausme) draudžiama kelti neramumus ar praktikuoti jų religiją, ar turėti mokyklą, ar ligoninę karališko Vilniaus miesto ribose. Išimtis daroma svetimšaliams ir keliautojams, esantiems taikoje su mumis, tačiau bus toleruojama ir leidžiama praktikuoti jų religiją kapinėse. Šio rašto galia sutvirtinta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės antspaudu Varšuvos seime, gegužės 26 diena, 1640 metai.

Po šio įsako sekė septynių vienuolių priesaika (papirktų minėto vyskupo ir jėzuitų), kuri buvo atlikta Vilniuje 1640 metų liepos 21 dieną.

Mes, A, B, C, D, ir t. t., prisiekiamo Švenčiausiąja Trejybe, kad žinant arba tai skatinant protestantų dvasininkams ir jų svečiams, gyvenantiems su jais, strėlės buvo iššautos iš lanko, iš Protestantų bažnyčios su gėda ir panieka Romos katalikų bažnyčiai. Šovė būtent Jonas Jurskis, kurio vaikas tuo metu buvo krikštijamas, taip pat Baltazaras Labenskis, vyriausias bendruomenės dvasininkas, ir Jurgis Hartlibas, kolegijos rektorius, kurie, gyvenantys šiame bažnyčios pastate, geriau apie viską žino ir gali pasakyti kitų nusikaltėlių vardus, ir šią priesaiką, kurią mes priimam prieš šiuos žmones, įvykdžiusius nusikaltimą, Tepadeda mums Dievas ir jo Šventoji Evangelija.

Beje, [17/18] prieš tęsiant pasakojimą toliau, leiskite nupasakoti Skaitytojui nuostabią Dievo teisingumo išraišką, nes po kelių valandų, kai buvo duota ši priesaika, viena iš šių melagingai prisiekusių vienuolių staiga mirė ir krito negyva, prieš tai spėjus grįžti į jos vienuolyną.

Ši priesaika, kurią davė šios vienuolės, buvo neįtikėtina melaginga, ką gerai parodo jai prieštaraujanti priesaika, duota jau minėtų bajorų Pauliaus Piekarskio ir Jozefo Ra-

⁶⁹ Orig. „Thus Englished“.

⁷⁰ Orig. „Zbor“.

kovskio, kurie neilgai trukus Naugarduko⁷¹ mieste prisiekė prieš Tribunolą ar Suolą, kad jie ir ne kas kitas buvo tie žmonės, kurie šovė strėles ir kad protestantų dvasininkai nėra kalti dėl šio įvykio, nei jie ką nors apie tai žinojo, ir kad strėlės buvo iššautos ne iš jų bažnyčios, bet iš Naborovskio namo. [Jie prisiekė], kad nesiekė pataikyti į Popiežininkų bažnyčią, siekdami išniekinti jų religiją, bet sportuodami ir linksmindamiesi, kai jie šovė į paukštį, kuris buvo ant Protestantų bažnyčios, ir kad, strėlė, kitaip, nei jie tikėjosi, buvo nupūsta vėjo. Taigi pažvelk, gerasis skaitytojau, kokį didelį gaisrą maža žiežirba įžiebė, kiek daug nelaimių buvo sukelta nedidelio atsitiktinumo. Turbūt niekas nesugebėtų tinkamai išreikšti Romos prelatų Vilniuje⁷² įtūžio ir pagiežos prieš šiuos nekaltus ir niekam negalinčius pakenkti brolius. Nors jie žinojo, kad jų siekiai yra neteisingi ir kad priesaika, kurią davė vienuolės, buvo melaginga, jie ir toliau siekė erzinti ir pykdyti teisėjus, kad šie įvykdytų vėliau sekusį teismo sprendimą, kuris buvo išleistas 1641 m. balandį:

Kas dėl nuteistų šalių, [tai] jos buvo kaltos ne tik dėl riausių, kurias sukėlė kaip audringi žmonės ir taikos Karalystėje laužytojai, bet taip pat dėl to, kad savo eretišku pamokslavimu, [18/19] disputais ir susirinkimais suvedžiojo juos ir patraukė daugelį iš katalikų tikėjimo, todėl jiems mirties bausmė būtų teisingesnė nei patiems piktavališkiausiems piktadariams.

Todėl šis Suolas nusprendė, kad nusikaltėliai turi būti nuvesti į Vilniaus miesto turgaus aikštę, kur šis sprendimas bus paskelbtas ir jiems viešai bus įvykdyta mirties bausmė kaip jo Didenybės išdavikams ir viešosios taikos laužytojams (o jų mirties bausmės pobūdis yra paliekamas jo didenybės nuožiūrai), jų turtai bus konfiskuoti jo Didenybės arbatų, kuriems tai bus pavesta atlikti.

Todėl protestantų religijos praktika turi būti nutraukta ir užgniaužta tarp Vilniaus karališkojo miesto sienų ir bažnyčios, kur buvo praktikuojama protestantų religija, turi būti paverstos gyvenamaisiais namais, ar panaudoti kokiam nors kitam viešam tikslui, ir kad daugiau jokių būdų ir nepaisant jokios progos toje vietoje negali būti pamokslaujama arba kurioje nors kitoje minėto miesto vietoje, grasant aukščiau aprašyta bausme.

Įžymusis kunigaikštis Radvila, matydamas šią Romos katalikų padarytą neteisybę ir piktą valią, žiaurumą ir užjausdamas į nelaimę patekusius savo tarnus ir dvasininkus, vos prieš paskelbiant šį teismo sprendimą daugmaž vidurnaktį pasiuntė juos atvesti į savo rūmus, kur po kelių valandų asmeninio pokalbio jis parašė rekomendacinius laiškus Prūsijos kunigaikščiui ir aprūpinus juos pinigais bei davus šimto totorių raitelių apsaugą, jie buvo palydėti iki Kėdainių⁷³ miesto, iš kur po dviejų ar trijų dienų jie nukeliavo į Tilžę⁷⁴, iš ten į pirmąją artimiausią pilį ir miestą Prūsijoje, priklausiusį Prūsijos kunigaikščiui.

⁷¹ Orig. „Novogard“.

⁷² Orig. „VVild“[sic].

⁷³ Orig. „Keydan“.

⁷⁴ Orig. „Tilz“.

Iš ten po senojo žymiojo kunigaikščio Radvilos ir Brandenburgo kunigaikščio, dabartinio [19/20] Prūsijos kunigaikščio tėvo mirties (jie abu [Kristupas II Radvila ir Jurgis Vilhelmas Hohencolernas] mirė tą patį mėnesį, 1640 m. rugpjūtį)⁷⁵, bijodami tolesnių persekiojimų, juos nugabeno į Klaipėdos⁷⁶ miestą, didžiulę Prūsijos kunigaikščio tvirtovę prie jūros, ir neilgai trukus – į Karaliaučių, o dar vėliau – į Dancigą, kur jie yra iki šios dienos, išstremti iš savo žemių, šalies ir [atskirti nuo] šeimų, be išlaikymo, atskirti nuo bet kokios ateities pagalbos vilties, nebent Dievas juos [išgelbės] reformatų tikėjimo brolių geraširdiška globa ir meile. Ši meilė dar labiau atsiskleistų žinant tai, kad buvo išleistas įsakas apie jų paskelbimą už įstatymo ribų, kurio kopija (turinys) Dievui padedant bus perteikta.

Šioje istorinėje reliacijoje negaliu nepaminėti barbariško Vilniaus⁷⁷ jėzuitų studentų žvėriškumo. Minėtų riaušių⁷⁸ metu prieš Protestantų kolegijos rektorių Poną Jurgį Hartlibą, tokį išsilavinusį, nekaltą, sąžiningą, žymų ir tokį puikų, kad net jo didysis priešas, Vilniaus⁷⁹ popiežininkų vyskupas [Abraomas Vaina], viešame susirinkime pripažino jo vertingumą ir taip pat su dideliu sielvartu (nors jau buvo per vėlu) užjautė dėl jo kančios daugiau negu daugelis kitų. Be to, vienas iš šių jėzuitų, neseniai keliavusių pro Dancigą į Vokietiją, pripažino, kad šis buvo nekaltas, ir priežastis, dėl ko jis buvo nuteistas ir paskelbtas už įstatymo ribų, buvo ta, kad jis viešumoje kalbėjo prieš popiežininkų religiją ir suviliojo ponus ir bajorus, tikinčius juo. Dėl to jis buvo laikomas daug vertesniu baismės negu visi kiti nusikaltėliai. Aš liudiju, kad šis doras žmogus, ramiai eidamas iš Protestantų kolegijos savo namų link buvo užpultas katalikų studentų, sulaikytas kaip koks vagis, mušamas lazdomis, muštas ir pavojingiausiai sužeistas į galvą akmenimis keturiose ar penkiose vietose. [20/21] Nepasitenkinę tuo, tarytum to būtų per mažą, jie jį numetė nuo tilto į gilią upę, iš kur (kai kartą jis ištrūko) jie metė jį vėl ir pagaliau, pamanę kad jis pabėgo antrą kartą, ir todėl jiems nepavyks atimti jo gyvybės, jie jį nusekė į pirtį arba džiovyklą⁸⁰, kur keli gailėstingos širdies vyrai ir moterys (nors jie ir buvo popiežininkai), užjausdami dėl jo padėties jį priglaudė. [Tuo metu kiti] kėsinosi į jo gyvybę su nežmonišku ir velnišku įniršiu. Bet jis buvo paslėptas senos moters po skalbimo kubilu ir prabuvo ten iki vidunakčio, kada jis, apsirengęs moteriškais drabužiais⁸¹, su Dievo pagalba pabėgo nuo jų įtūžio.

⁷⁵ Čia E. Gilbertas nėra tikslus. Brandenburgo elektorius ir Prūsijos kunigaikštis Jurgis Vilhelmas Hohencolernas mirė 1640 m. gruodžio 1 d., o Kristupas II Radvila mirė 1640 m. lapkričio 19 d.

⁷⁶ Orig. „Membre“.

⁷⁷ Orig. „Wilde“.

⁷⁸ Orig. „tumult“.

⁷⁹ Orig. „VVilde“.

⁸⁰ Orig. „hothouse“.

⁸¹ Orig. „taking upon him the habit of the woman“.

Dar (jei minėti dalykai buvo per menki siekiant išreikšti visus piktavališkus veiksmus prieš evangelikus protestantus), jie tęsė toliau, ir tokiomis pačiomis kaip anksčiau minėtomis priemonėmis, būtent priekabiavimu, įstatymo triukais ir melagingais liudijimais atimti visas protestantų ar evangelikų bažnyčias, kurios buvo ir yra karališkuosiuose miestuose ir svarbiausiuose Lenkijos valstybės miestuose, pavyzdžiui, Krokuvos, Poznanės, Liublino, Sandomyro, Polocko ir Bresto bažnyčias, taigi visuose didžiuosiuose karališkuose šios Karalystės miestuose, be jau minėto Vilniaus. Taigi dabar nebeliko protestantų bažnyčių visoje Lenkijos Karalystėje, išskyrus dvi Dancigo mieste ir vieną Brandenburgo kunigaikščio valdose, Karaliaučiuje, kuri yra vadinama „Vienintele“⁸², nes jų daugiau nėra Karaliaučiaus mieste, ir liuteronai daugiau jų nebepakenčia. Vitebsko⁸³, Minsko⁸⁴, Naugarduko⁸⁵ ir Raseinių⁸⁶ bažnyčias popiežininkai jėzuitai ir dvasininkai kiekvieną dieną siekia atimti. Tad nebent Valdovas panaudotų priemonės [21/22], kad užgniauztų jėzuitų veiksmus, visos Protestantų bažnyčios, taigi visa vieša mūsų reformatų religijos praktika visoje Lenkijos Karalystėje per keletą metų gali būti išnaikinta ir užgesinta.

Baigiant pasakojimą reikia pasakyti, kad pastaruoju metu po mūsų jau minėtojo įžymiojo patrono kunigaikščio Kristupo Radvilos mirties jėzuitų ir popiežininkų išdidumas ir įžūlumas išaugo tiek, kad jie nebesidrovi persekioti ir puldinėti mūsų dvasininkus ir tikėjimo brolius gatvėse, puldami juos užgauliomis kalbomis ir kartais smūgiais, sužeisdami juos ginklais, durklais, lazdomis ar akmenimis, kaip jie neseniai padarė dviems mūsų kunigaikščio dvasininkams Vilniuje praeitų metų gruodžio mėnesį. Poną Jokūbą⁸⁷, išsilavinusį dvasiškąjį tėvą, jie užpuolė ir jam padarė tris žaizdas, vieną rankoje, vieną kairiame žande, o trečią kitoje plaštakos pusėje, o šio įvykio liudininku buvau aš. Dabar jie turi nustoti dėvėti savo dvasiškių drabužius ir keliauti apsirengę kaip pirkliai ar kareiviai, su spalvotais drabužiais ir ginklais.

Tiesą sakant, man pačiam teko neseniai patirti dviem atskirais atvejais didelį pavojų savo gyvybei. Kartą, tiksliau pasakius, antroje vasario mėnesio pusėje, aš taikiai keliauau iš Kėdainių, mano rezidencijos, į Ariogalą⁸⁸, kuri yra keturių lenkiškų mylių atstumu. Kelyje aš sutikau lenką bajorą ar kilmingąjį, kuris paklausė, kuriam vyskupui aš tarnauju, bet dėl to, kad aš negalėjau jam atsakyti jo kalba taip sklandžiai, kaip jis to tikėjosi, ar gal dėl mano drabužio palaikė mane vienu iš kunigaikščio Radvilos dvasininkų, jis man desperatiškai trenkė savo durklu ar lenkišku kardu tris ar keturis kartus, sužeidė man gal-

⁸² Orig. „sole“.

⁸³ Orig. „Vitepsia“.

⁸⁴ Orig. „Minski“.

⁸⁵ Orig. „Novoguard“.

⁸⁶ Orig. „Roseyn“.

⁸⁷ Jokūbas Jurskis.

⁸⁸ Orig. „Rogola“.

vą, ir jei aš nebūčiau apsigynęs nuo dviejų smūgių stora lazda, [22/23] kurią turėjau savo rankoje, ir kurią jis beveik sulaužė, jis būtų atėmęs man gyvybę.

Neilgai trukus, kai buvau Kauno⁸⁹ mieste, už šešių lenkiškų mylių nuo Kėdainių, ėjau gatve apie devintą valandą ryto tam, kad įsigyčiau šiek tiek būtiniausių daiktų. Kadangi aš nepasveikinau nukryžiuotojo, kurį pro mane nešė procesijoje, ir kurio aš tiesiog nepamačiau, jėzuitų studentai su dviem kapucinų⁹⁰ vienuoliais aršiai užpuolė mane, iš pradžių žodžiais, o tada smūgiais ir akmenimis, todėl aš didesne nei įprasta sparta turėjau grįžti į vietą, kurioje buvau apsistojęs.

Taigi palikau savo žymiojo patrono tarnybą ir leidau jums sužinoti mūsų reformatų bažnyčių padėtį Lenkijos Karūnoje ir atskleidžiau ją pasauliui būtent klastingą praktiką, tironiją, nesutaikomą neapykantą, neribotą ir nepasotinamą Romos prelatų ir jų bendražygių ambicijas.... [23]

⁸⁹ Orig. „Kowan“.

⁹⁰ Kapucinų vienuolino Kaune tuo metu nebuvo.